

A Duna–Tisza közti homokhátság délkeleti részének paraszti gazdálkodása a második világháborúig

FODOR FERENC
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Bevezetés

A Duna-Tisza közti homokhátság, oly sok természeti szépséget rejt magában, mégis az ott lakók számára sok bosszúságot okoz. Ha meleg van, süti az ember talpát a homok, a föláradt homok miatt nyáron az utak néhol járhatatlanok, a tavaszi homokviharak tönkre teszik a növényeket, hiába a jó eső, másnap-harmadnap már megint szárazság van. Az elvetett növény felét-harmadát termi a feketeföldihez képest, az emberek mégis kitartanak rajta.

Ezzel a vidékkel eleink sem tudtak mit kezdeni. Jobb híján ide telepítették a kunokat, mondván: ők úgy is csak állatokat tartanak, nem akarnak földet művelni. Mire hozzászoktak volna új környezetükhöz, a török hadjáratok miatt menekülniük kellett. Számos leírás szól a hatalmas, kietlen pusztaságról, melyen a pásztorok voltak az urak. Ha a török kiűzése után Bécsnek nem jut eszébe a puszták felmérése és értékesítése, a Jászkun Kerület talán még hosszú ideig csak legeltetésre használta volna a kun pusztákat. Halas, Szeged, Kecskemét gulyái szabadon legeltek, míg nem a határok megállapítása fontossá vált. A csupán néhány éve telepített helységek máris fontos szerepet vállaltak a redemptióban. Nem nézték, ki honnan származott, ha pénze volt birtokhoz jutott. Voltak, akik csalódtak és továbbálltak, de a többség letelepült, aminek az lett az eredménye, hogy néhány évtized múlva a föltörhető föld elfogyott, egyre erősebbé vált az új puszták iránti érdeklődés, a "pusztakeresés", vagy a nagy nyájak által elfoglalt legelők miatt keletkeztek összetűzések. A tagosítások elrendelésével próbáltak igazságot tenni, ami a legtöbb helyen még csak fokozta az elégedetlenséget. Az állattartás uralmának azonban mégis a természet vetett véget.

Az 1860-as évek elején bekövetkezett aszályos esztendőök végképp megpecsételték a homoki állattartás sorsát. Ehhez hozzásegített még a 19. század végi vasútfejlesztés és a gabonakonjunktúra. Különösen felértékelődtek a homokterületek a filoxéra után. Az ekkor már nagy hagyományokkal rendelkező területeken tömegesen indult meg a szőlőtelepítés, mely sok család megélhetését és jövőjét biztosította. A 19. század végére kialakult az a tanyahálózat, amely a későbbi települések alapját képezi. Az alapvető változást a trianoni békeszerződés jelentette. Ezután már tarthatatlanná vált a vidék gazdasági és kulturális helyzete. Az elemi iskolahálózat kiépítése mellett gazdasági érdekképviselőket hoztak létre. A gazdasági világválság után fellendülő gépésztést és termelőkenységet a második világháború szakította félbe. A legnagyobb problémát az embervesztés okozta. A csonkán maradt családok hihetetlen nehézségek árán tudták megtermelni saját szükségleteiket. A kialakult helyzetet még rontotta a Rákosi-korszak politikája. A legtehetősebb gazdálkodók is otthagyni kényszerültek birtokaikat, hogy az ország nagy építkezéseiben próbáljanak legalább annyit keresni, hogy a családjuk ne éhezzen. Az 1953 és 1956 utáni bizakodás hamar elszállt, amikor

kiderült, hogy mindenkinek be kell lépni a tsz-be. A korábbi szervezkedések eredménytelenségét és az erőszakos fellépést látva sokan inkább az öngyilkosságot választották. Mivel ez a terület nem volt alkalmas az ország más tájához hasonló hatalmas táblák kialakítására, sok helyen a föld használati jogát meghagyták az eredeti tulajdonosoknál, illetve kaphattak a táblásított földterület helyett máshol. Ez a megoldás adta a lendületet e terület magángazdaságainak újjáalakulásához, illetve megerősödéséhez. Az 1970-es évek végére a falvak megújultak. Az elhagyott tanyák helyét ma már sok helyen csak egy-egy fabokor jelzi.

Dolgozatomban a Duna-Tisza közti homokhátság délkeleti részén elterülő településekkel kívánok foglalkozni, melyek a mai közigazgatási beosztás szerint Bács-Kiskun, illetve Csongrád megyében találhatók. A harmincegy település körülbelül azonos természeti feltételekkel rendelkezik, annak ellenére, hogy egy-egy község határának nagysága igen eltérő. Ezek a települések Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Ásotthalom, Mórahalom, Kistelek által határolt területen találhatók. Ide tartoznak: Ásotthalom, Balástya, Balotaszállás, Bordány, Bugac, Csengele, Csólyospálos, Domaszék, Forráskút, Harkakötöny, Jászszentlászló, Kiskundorozsma, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Kistelek, Kömpöc, Mórahalom, Móricgát, Öttömös, Petőfiszállás, Pirtó, Pusztamérges, Rúza, Szank, Szatymaz, Tázlár, Üllés, Zákányszék, Zsana és Zsombó. A települések közös jellemzője a hasonló földrajzi viszonyokon túl kialakulásuk történetének hasonlósága is. Ellentétben az ország más vidékeinek tanyarendszereivel az itt lakó tanyai népesség nem rendelkezett a városi ház biztonságával. A falvak nagy része a szegedi-, kiskunhalasi- és a kiskunfélegyházi határban a tanyák spontán sűrűsödéséből keletkezett. A lakosságot a városhoz csak a piac és a templom kötötte. A tanyára kitelepült családok az elemekkel folytatott harcuk során csak a maguk erejére támaszkodhattak. Ez a küzdelem eredményezte azt a mentalitást, amelyet még a mai tudomány sem tudott igazán megérteni.

A Duna-Tisza közti homokhátság kutatásával a magyar néprajztudomány keveset foglalkozott. A korai munkákban elsősorban természeti adottságait mutatják be. Bél Mátyás a Kiskunság vidékéről így ír: „Egyébként termékeny vidék, gabonában, legelőben és kiváló dinnyékben bővelkedik, de fa és víz szűkösen van. A kunok barmokat nevelnek meg méneseket, és ezek itatására itt-ott kutakat ásnak, a víz azonban, hacsak gyakran ki nem merik, megposhad, és tele van féreggel. Tűzrakáshoz és tüzeléshez nádat, szalmával kevert és napon szárított trágyát használnak, meg egy kevés messziről odaszállított fát.”¹ Hasonló érdekességeket tudunk meg a kor gazdálkodásáról Korabinszky Jánostól is: “Szarvasmarha- és lótenyésztésük gazdaggá teszi őket. A földjükön semmiféle gyümölcs sem terem olyan jól, mint a dinnye. Egy különös itallal élnek, melyet bozának neveznek, és kölesléből és vízből készítenek. A tűzifa hiány kényszeríti őket, hogy olyan tüzelőanyagot használjanak, amelyik ugyan nem sokban különbözik a holland tőzegtől, de amelyet marhatrágyából és szalmából gyúrnak ösz-

¹ Bél Mátyás 1792. 125.p.

sze.”² Nagy Lajos 1828-ban megjelent könyvében a vidékről a következő adatokat írja:³

Puszta	Ház	Lakos
Átokháza	-	-
Balota	-	-
Bodoglár	-	-
Csolyás	1	7
Egyháza (Agás)	10	125
Kígyós	-	-
Kis Telek	-	-
László (Sz)	6	59
Mérges	-	-
Moritz Gattya	3	41
Ferenc Szállása	-	-
Pálos	-	-
Pirtó	-	-
Szánk	19	181
Tajó	-	-
Üllés	7	75
Zsana	-	-

A 18-19. századi gazdálkodás történetéről elsősorban a környező városok monográfiáiból lehet adatokat kapni. Kecskemét és Szeged mellett Kiskunhalas, majd Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa és a jáász települések használtak nagyobb pusztákat. Erről olvashatunk Hornyik János,⁴ Reizner János,⁵ Kovács János,⁶ Tóth János,⁷ Nagy Szeder István,⁸ Szerelemhegyi Tivadar,⁹ Gyárfás István¹⁰ és Fodor Ferenc¹¹ műveiben. A térség mezőgazdaságára vonatkozó kutatások Erdei Ferenc munkásságával vettek új lendületet. A Futóhomok megjelenése után (1937) derült fény igazán a Duna-Tisza közti homokhátság elmaradottságára. A Szegedhez tartozó puszták betelepülésének történetével és az itt végbement gazdasági változásokkal Belényesi Márta,¹² Bálint Sándor,¹³ Juhász Antal¹⁴ foglalkozott részletesebben. Kiskunhalasról és valamikor határának gazdasági életéről Janó Ákos írt monográfiát.¹⁵ Kiskunfélegyháza

² Korabinszky János 1786. 255.p.

³ Nagy Ludovicus 1828.

⁴ Hornyik János I-IV.k. 1860-1866.

⁵ Reizner János I-III. 1899-1900.

⁶ Kovács János 1901.

⁷ Tóth János 1861.

⁸ Nagy Szeder István I-III. 1924, 1925, 1926.

⁹ Szerelemhegyi Tivadar 1882.

¹⁰ Gyárfás István I-IV. 1870-1885.

¹¹ Fodor Ferenc 1942.

¹² Belényesi Márta 1948. 1-78.

¹³ Bálint Sándor 1963, 1976.

¹⁴ Juhász Antal 1989.

¹⁵ Janó Ákos 1965.

gazdasági életének kibontakozásáról és problémáiról Iványosi-Szabó Tibor szerkesztett olvasókönyvet.¹⁶ Általában érintik a mezőgazdaság helyzetét a közelmúltban megjelent helytörténeti monográfiák, mint például a Juhász Antal szerkesztésében Kistelekről,¹⁷ Mórahalomról,¹⁸ Öttömösről¹⁹ megjelent kötetek. Röviden foglalkoznak a gazdálkodás múltjával a Kiskunmajsáról,²⁰ Kiskundorozsmáról,²¹ Csólyospálosról²² megjelent tanulmánykötetek is. A Szank környéki homoki gazdálkodás múltját és jelenét eddig legrészletesebben Janó Ákos írta le.²³ Für Lajosnak a futóhomok kertés tanyáiról szóló tanulmánya kis mértékben ugyan, de foglalkozik az általunk vizsgált terület gazdálkodásával is.²⁴

A pásztorok életéről, a külterjes állattartásról is számos munka látott napvilágot. Nagy Czirok László Kiskunhalas környékén gyűjtötte össze a korabeli állattartás szokásait, írott és íratlan törvényeit.²⁵ Szappanos Jolán a bugaci puszták pásztorainak életét dolgozta fel.²⁶ A Kiskunságról a legrészletesebben Tálasi István írt.²⁷

A puszták meghódítása a 18-19. században

Ahhoz, hogy a kutatott területen a mai gazdasági állapotokat megértsük, meg kell vizsgálni a már említett városok gazdálkodásának történetét is. A kialakult birtokviszonyok, a talajadottságok, a növénytermesztés és az állattenyésztés lehetőségei közötti különbségek, a népesedési viszonyok hatással voltak a gazdálkodás fejlődésének irányaira.

A Kiskunságban a redemptió hatására a gyors társadalmi átrétegződésen kívül megváltoztak az addig érvényben lévő gazdasági feltételek is. A legelők használata eleinte mindenki számára teljesen szabad volt. Kiskunhalason 1774-ben a város előjárósága úgy határozott, hogy az irredemtusok szarvasmarháik, lovaik, juhaik, sertéseik után kötelesek fűbért fizetni. A legnagyobb szerepe a marhatartásnak és a juhtartásnak volt. A kiosztott szántók és kaszálók mind nagyobb részt szakítottak ki a hagyományos állattartás területéből. Végül is az 1863-ban befejeződött tagosítás eredményeként egy, az addig megszokott gazdálkodási rendszer szűnt meg. Az elaprózódott és kiosztott homoki legelők a kis- és törpebirtokosok kezén szinte hasznavehetetlenek bizonyultak. A tagosítás leginkább a pásztorokat sújtotta, akik a legelőkről kiszorultak. Az új gazdákkal különösen a juhászok kerültek összeütközésbe. A földjüket elfoglalni akaró gazdákat elkergették, megfélemlítették. Ilyen körülmények között nem volt nehéz a tehetősebb gazdáknak a kisebb birtokokat olcsón összevásárolni.

¹⁶ Iványosi-Szabó Tibor 1985.

¹⁷ Juhász Antal (szerk.)1976.

¹⁸ Juhász Antal (szerk.)1992.

¹⁹ Juhász Antal (szerk.)1998.

²⁰ Csík Antal-Kozma Huba-Nyerges Benjamin-Szabó Lajos 1993.

²¹ Kövér Lajos-Tóth Sándor László (szerk.) 1995.

²² Fodor Ferenc (szerk.)1995.

²³ Janó Ákos 1982.

²⁴ Für Lajos 1983.

²⁵ Nagy Czirok László 1954-55, 1959.

²⁶ Szappanos Jolán 1981.

²⁷ Tálasi István 1977.

rolni, melyeket nagyarányú jószág tartással hasznosítottak.²⁸ A szántók elsősorban a takarmánynövények megtermelését biztosították. A burgonya főleg az irredemptus lakosság eledelének számított. A dohány- és kukoricatermelésnek ekkor még nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Egyedül a szőlőkultúra fejlődött folyamatosan. Az igazi fellendülés a 19. század végén következett be, amikor a filoxéra a szőlőket az ország más vidékein elpusztította. A halasi homok szőlőművelésre igen alkalmasnak bizonyult, mivel itt kétszer annyi termést hozott, mint a Kiskunság más területein.²⁹ Az 1860-as évektől az utak, vasutak építése, a piacok megnövekedése, a földszerzés korlátozásának megszüntetése elősegítette a tanyák kialakulását. A tanyaépítés tilalmának megszüntetésével pedig elhárult az akadály a túlnépesedett városi lakosság kiköltözésének. A városhoz tartozó puszták ekkor népesültek be. A 19. század végére egy teljesen új alapokon nyugvó gazdálkodási rendszer alakult ki, mely a későbbi fejlődés alapjául szolgált.³⁰

Vizsgált területünkön hasonló nagy határu település volt Kiskunfélegyháza. A közvetlenül a redemptió előtt alakult település 1745-ben több pusztát is megváltott. Így hozzá tartozott Ferencszállás, Galambos, Csólyos, Kisszállás fele, majd Páka és Jakabszállás negyed része.³¹ E rég elhagyott puszták birtoklásának jogát csak hosszas pereskedések útján tudta Félegyháza érvényesíteni a környező településekkel szemben.³² A nemrég még földesúri alattvalókból redemptus gazdák lettek. Azok, akik később települtek be vagy a *megváltakozáskor* nem volt elég vagyonuk, irredemptusokká, zsellérekévé váltak. A közösség vezetését hosszú ideig a redemptusok birtokolták, így a maguk érdeke szerint szabályozták a földhasználatot is. Itt redemptus volt minden lakos, aki Félegyháza határának és pusztáinak megváltásában bármekkora összeggel részt vett, tekintet nélkül arra, hogy örökbirtoka és háza volt, vagy redemptus lakos, akinek csak háza volt illetve aki állatállománya utáni hozzájárulás révén csak haszonélvezetet kapott a közös juttatásokból. A város lakosságának lélekszáma a természetes szaporodásnak és a folyamatos bevándorlásnak köszönhetően rendkívül megnőtt, az 1840-es években elérte a 17 ezret.³³ Erőteljesebbé vált a birtokfelaprózódás, a földnélküliek száma megszorodott.

Az 1850-es években a Cegléd-től Szeged felé kiépülő vasútvonal a gabonakereskedelemnek nyitott új utat. Ennek hatására a még meglévő közföldet kisajátították. A legrosszabbul azok az elszegényedett redemptusok jártak, akik belső telkeiket elvesztették és a redemptió arányában a megmaradt külső legelőhasználatuknak megfelelő arányos részt sem kapták meg. E jogaikból és birtokaikból kisémmizett gazdákból szerveződött a *pusztakeresők* mozgalma, kik évtizedekig pereskedtek jogaik visszaállításáért.³⁴ Az 1850-es években felvett adatok szerint Félegyháza és a hozzá

²⁸ Janó Ákos 1965. 83.

²⁹ Uo. 91.

³⁰ Papp László 1940. 306.

³¹ Mezősi Károly 1974. 332.

³² Metzner Károly 1932. 20.

³³ Fekete János 1981. 78.

³⁴ Uo. 88.

kapcsolódó (fél Kisszállás, Ferencszállás, Galambos) puszták, valamint Csólyos művelési ág szerinti megoszlása a következő volt:³⁵

Föld	Félegyháza terület (kat. hold)	Csólyos
Szántó	29726	16
Rét	8063	232
Szőlő	1420	-
Legelő	2340	4630
Erdő	64	653
Nádas	96	-
Terméketlen	2740	454
Összesen:	44452	5986

A rozs és a köles termelése mellett a múlt század második felére egyre nagyobb szerepet kapott az árpa és a kukorica termesztése is. A burgonya azonban még mindig a szegény ember kenyerének számított. "Nincs szegény ember, valamire való nap-számos vagy éves cseléd, kinek egy láncz kukoricza, vagy egy kis krumpliföldje, vagy mindkettő ne volna" — írja Szerelemhegyi Tivadar.³⁶ A dohánytermesztés jelentőségét is kiemeli, habár: "Ezen termelési ág nem hoz dicsőséget városunkra s dohányja még csak a középszerűség vonaláig sem képes minőség tekintetében fel-emelkedni, minek pedig nem a talaj az oka, mivel az Félegyházán annyira kedvező a dohányynak, hogy hasonló kedvező művelés és gondozás mellett nemcsak a dohányra rosszabb talajú külföld, hanem honi vetélytársaink sem lennének képesek bennünket túlszárnyalni." Utal a termelés és az értékesítés körülményeire is: "...a dohánytermelés leggyakrabban minden felügyelet nélkül a dohányos kertészekre van bízva, a legelnyagoltabb néposztályra, mely e tekintetben nem képes a haladásra... Rossz hatással van a dohánytermelésre az óriási mérveket öltő csempészés is, mert a kertész, vagy sokszor maga a kistermelő is a javadohányt kiválógatja s természetesen ötszörös árt kap érte, de ugyanekkor a kormánynak a rossza marad, s ez kénytelen levén ezt is beváltani, természetes, hogy a legkisebb árt adja érte... Nagyon gátló körülmény még az is, hogy kellő terű dohányszárító színek sincsenek..."³⁷

A szőlő- és gyümölcs kultúra is nagy hagyományokkal rendelkezik. 1792-ben az öreggalambosi szőlők feletti homokföldeket is felosztották és szőlővel betelepítették. A 19. század első felében Alsó- és Felsőgalambos látta el szőlővel és gyümölcsösökkel a város lakosságát. Az 1840-es években indult meg a gabonatermesztésre alkalmatlan, apró parcellákon a szőlőtelepítés. 1850. április 29-én *Selymest* is elárverezték. 161 vevő 290 egész és 10/600-ad földet vett. A legkisebb vásárlás 1 lánc, a legnagyobb 4 lánc volt. 1847-ben a Ring család kiosztott homokföldjét telepítették be. Félegyháza

³⁵ Iványosi-Szabó Tibor 1985. 207.

³⁶ Szerelemhegyi Tivadar 1882. 213.

³⁷ Uo.215.

szőlőkultúráját ebben az időben a nagyarányú szétaprózottság jellemezte.³⁸ A szőlő közé gyümölcsfákat ültettek, melyek elfogták a napfényt és ez rontotta a szőlő minőségét.

A kenyérgabona termesztésének nagyságát a malmok száma is mutatja:

A malmok száma	81
- szélmalom	36
- szárazmalom	43
- gőzmalom	2

A malmokban kenyérlisztet, kukoricalisztet, árpadarát készítettek és kölest őröltek.³⁹

A megélhetés alapvető forrása azonban az állattenyésztés volt. A legnagyobb jelentősége a szarvasmarha- és juhtartásnak volt. A közlegelők mind nagyobb arányú föltörése, majd tagosítása miatt az irredemptusok korán kiszorultak a legelők közös használatának jogából. Valószínűleg ennek következménye a baromfityesztés nagyarányú fellendülése. Az értékesítést megkönnyítette a vasúti szállítás lehetősége. „... a vasút megteremti a rendszeres kereskedést, mely ma már oly ügyesen s annyi vállalkozással van szervezve, hogy e tekintetben kívánni való nem marad, s a félegyházi csirkések méltán megérdemlik mindszélesebb körben, de leginkább külföldön terjedő jó nevüket.”⁴⁰

A Szegedhez tartozó, hajdani alsó- és felsővárosi földeken ma számos helység található, mely vizsgálódásunk körébe tartozik. Szeged mezőgazdaságának fejlődésében jelentős szerepet játszott a paprika- és a dohánytermesztés. Ennek már középkori hagyományai is ismertek. A paprikatermesztést valószínűleg az alsóvárosi kolostor szerzetesei ismertették meg a lakossággal.⁴¹ Hasonló múlttal és jelentőséggel rendelkezett a dohánytermesztés is. A 19. század első felében Szeged az ország legelső dohánytermesztő vidékei közé tartozott.⁴² E speciális növénytermesztési kultúra, valamint a lakosság létszámának növekedése is hozzájárult ahhoz, hogy a város az 1850-es években legelőket osztott “szántás, legeltetés avagy kaszáltatás alá tetszés szerint leendő használatra.”⁴³ A közlegelők árverezése az 1879. évi árvíz után vett újabb lendületet. Az egyre kisebb parcellákon gazdálkodó haszonbérlok az 1920-as évek gazdasági nehézségei miatt már a haszonbért is nehezen tudták megfizetni. A rossz minőségű homoktalajokat nehéz munkával tudták termőre fogni. Hogy a föltört talajt ne hordja el a szél, szőlőt ültettek. A szőlőültetés a 19. század második felében vett nagy lendületet. A Kárász és az Ormódi család által szervezett telepítéseken sok család kapott kisebb területet, illetve sok, kevés földdel rendelkező szegény bérlő a parcella árának ledolgozására kényszerült. Így ellesték a szőlőtelepítés fortélyait. A tavaszi metszőskor szaporításra vesszőt vittek magukkal és elkezdődött a ház körüli szőlő telepítése.⁴⁴ Így tehát a birtokstruktúrából adódó szegénység és a meglévő ter-

³⁸ Iványosi-Szabó Tibor 1985. 183.

³⁹ Uo. 241.

⁴⁰ Szerellemhegyi Tivadar 1882. 228.

⁴¹ Bálint Sándor 1957. 13.

⁴² Takács Lajos 1964. 52.

⁴³ Juhász Antal 1989. 65.

⁴⁴ Börcsök Vince 1970. 102.

melési tapasztalatok jó alapul szolgáltak egy intenzívebb mezőgazdasági kultúra kialakulásához.

A föltöretlen területek művelés alá fogása legkésőbb a jász településekhez tartozó kun pusztákon indult meg. Jászszentlászló pusztát 1854-ben osztották fel. A puszta 1/6 része Jászdózsához, 1/6 része Jászfelsőszentgyörgyhöz, 3/6 része Jászfákóhalmához, 1/6 része pedig Jászmihálytelekhez tartozott.⁴⁵ Némi lakossággal és földműveléssel azonban már rendelkezett a puszta. A négy anyaközség lakói közül 34 jákóhalmi, 2 mihálytelki, 1 dózsai és 4 szentgyörgyi, összesen tehát 41 birtokosnak állt a pusztán összesen 48 szobából és 22 kamrából álló háza. Ezek akkor még nem voltak állandóan lakottak, csak a nyári munkák (szénakaszálás, aratás, gabonavetés) idejére népesültek be.⁴⁶ Ha a Tápai család gazdálkodását nézzük, megállapítható, hogy elsősorban az állattartás kapott nagyobb szerepet. A nagyjószágokat szénával, árpaszalmával, kukoricaszárral etették. Lucernát, répát nem termeltek. A kukorica közé tököket vetettek, de burgonyát csak házi fogyasztásra termeltek. Jelentős volt a baromfityenyésztés. A kereskedők helyben vásárolták fel a jószágokat. A szőlőtermesztés tudományát a közeli Félegyházáról vették át. Az 1874-es községgé alakulás arról tanúskodik, hogy a betelepülés és a földek föltörése néhány évtized alatt végbe ment.

Hasonló folyamat játszódott le a közeli Pálos pusztán is. A puszta alsó része Jászladányhoz, felső része pedig Jászkisérhez tartozott. A nagy távolság miatt először a kisériek határozták el a puszta felosztását, eladását. A tagosítás az 1870-es évek elején fejeződött be. A legelső betelepülők azok a jászladányi családok voltak, kiknek már korábban is volt valamilyen kapcsolatuk a pusztával. Ők ismerték a föltörésre legalkalmasabb területeket, letelepülésükhöz az anyaközség is segítséget nyújtott. 1877-ben Alsópálos puszta már 90 földbirtokos tulajdonában volt, melyek közül 24 család már ide települt.⁴⁷ Az 1879. évi birtokrészleti jegyzőkönyv teljes képet ad Pálospuszta lakottságáról és a földterület hasznosításáról. Eszerint Alsópáloson a szántó aránya 64,3 %, 46 lakóház épült.⁴⁸ A szegedi árvíz után indult meg a nagyobb arányú betelepülés az alsótanyai földekről, magukkal hozva a termelési kultúrát.

Felsőpálos puszta a jászkiséri közbirtokosság tulajdonában volt. A puszta hasznosítására vonatkozó legkorábbi adatok a jászkiséri tanácsi jegyzőkönyvekben és a közbirtokossági jegyzőkönyvekben találhatóak. Ezek alapján szinte hónapról hónapra nyomon követhető a puszta birtoklásának és hasznosításának minden problémája. A legeltetett állatok létszámára vonatkozóan két évből van adatunk:

1865-ben a kiséri jószág:⁴⁹

	Számos	Tavalyi
ménes	69	37
gulya	188	94

⁴⁵ Szűcs Judit 1997. 109.

⁴⁶ Balogh István 1980. 275.

⁴⁷ Az AFTH Bács-Kiskun megyei Földmérési Felügyelőségének iratai. Pálos adó-község betűsoros névjegyzéke 1877. Bács-Kiskun Megyei Levéltár (BKML) Kecskemét VI. 106.

⁴⁸ Szolnok Megyei Levéltár (SzML) Pálospusztai birtokosok jegyzőkönyve, Jászkisér 1879.

⁴⁹ SzML Jászkiséri közbirtokossági jegyzőkönyvek 1864. 305. 205.

ökör	193	6
Fogadott jószág:		
ménes	133	15
gulya	73	238
ökör	368	-

1875-ben 1085 számos és 255 tavalyi marhát írttak fel. A pusztaház körül és a majsai határszélen szántók is voltak, melyeket elsősorban majsai részeseknek adtak ki. 1861-ben a főbíró jelentette: "Pálos pusztán eddig hevert, s régebben a közigazgatás részére használt földeket a közigazdaság elhatározása folytán kukoricával beültetvén maholnap itt az ideje, hogy letöressék, ám a pusztán sem hely, sem kellő felügyelet nem lévén, az árverésen eladatik". 211 véka csöves termés és egy véka gyenge kukorica termett.⁵⁰ Részletes jelentés maradt fenn 1864-ből is. Találtak 72 vontató feles szénát. Ebből "próbát tévén egy vontatóból lett hét mázsa széna, gabonát pedig találtak 152 csomó vetett búzát, melyből a rész kiadatott takarásért 14 csomó, maradt 138 csomó, ezt megfelelvén maradt a városnak 69 csomó." Ezenkívül találtak 23 csomó vadbúzát, "melyből három csomót aratási részül kiadván maradt a városnak 20 csomó. Próbára három csomót elnyomtattak. A vetett rozból lett 6 és fél véka, melyből, minthogy a felesek adtak vetni való magot a nyomtató rész tizedét leszámítandó, a vadbúzából pedig próba nem vétetett, mivel az idő azt gátolta, azonban mint gazda becsüre csomóját egy vékájával számolta, mivel gazos."⁵¹ A későbbi terméseredményekről is vannak adatok.⁵²

	Rozs	Zab	Széna	Szalma
	véka		mázsa	
1872	112	215	545	-
1873	107	171	1582	120
1874	143	182	104	65
1877	193	25	-	-
1879	104	52	-	-

A nagy távolság miatt 1890-re Jászakisér is eladta pusztarészét. Az 1898-as birtokrészleti jegyzőkönyv szerint Felsőpáloson 59 ház épült fel, míg Alsópáloson 199 lakóház állt.⁵³

Csolyospuszta Kiskunfélegyháza-hoz tartozott. Az 1894 tavaszán Félegyházán láb-
ra kapó „parasztszocialista” mozgalmat ugyan megfékeztek, de a vidék más területein is történtek megmozdulások. Ennek következménye volt a még osztatlan földterületek, közlegelők (puszták) fölosztása. 1895 júniusában Móricgáton fölparcellázták a lacházi közbirtokosság 500 holdas pusztáját, 1895. szeptember 19-én osztották föl Csolyost, néhány nappal utána Harkát és Kötönyt. Az események krónikása a pusztaosztás felett így elmélkedett: "Most benépesül a pusztá, tanyák, kertek lesznek rajta, otthonjuk az

⁵⁰ Uo. 1861. 62.33.

⁵¹ Uo. 1864. 121. 110.

⁵² Uo. a megfelelő évnél

⁵³ BKML. VI. 186. Az AFTH Bács-Kiskun megyei Földmérési Felügyelőségének iratai. Pálospuszta birtokrészleti jegyzőkönyve 1898.

embereknek.”⁵⁴ A fölöstásról a Félégyházi Hírlap a következőt írta: “Folyó évi szeptember hó 19-én kezdték meg a közpuszták felosztását Csólyoson. Már szerdán sokan mentek ki a távoli pusztára úgy, hogy csütörtökön kora reggel egész kocsitábor terült el az alsó csószház környékén. A ködös reggelen a kocsik között szerte járó emberáradat, a szabadon legelő lovak, a nyugtalankodó gulya, a búsuló pásztorok arra az időre emlékeztették a szemlélődőt, midőn őseink 152 évvel ezelőtt ma virágzó városunk, még akkor pusztá területét megszállották. A tábor mindegyre szaporodott. A szélrózsa minden irányából jöttek emberek, kik kocsin, kik gyalog. Egyik ősi jussát kivenni, a másik a földet vásárolni, a harmadik földet eladni jött. ... Az osztó mérnök személyesen mutatta ki minden az őt illető darab földet, melynek négy sarkára azután leverhette a mezsgyekarót. Így mentek dűlőről dűlőre. ... Szombaton az osztást befejezték. Alig ütötték le egyes birtokosok a mezsgyekarót, Kistelek, Majsza és Kömpöc községekből megjelentek a földvásárlók”⁵⁵ Csólyoson a betelepülés hamar végbement. Az 1910. évi népszámláláskor 1100 lakosa volt, már csaknem annyi, mint a korábban betelepült Pálospusztának.⁵⁶

A Csólyossal szomszédos Kömpöc pusztá az egri káptalan birtokában volt. Leginkább Félégyháza bérelte. 1801-ben a bérleti díj 3400 rh. forint volt, melynek fejében “... a kiarendált pusztát kaszálással, legeltetéssel és egyéb haszonvétellel – kivéven a szántást és vetést – tetszése szerént használhatja a város.”⁵⁷ A pásztorok és a jószágok ellátásáról is találunk kimutatást:⁵⁸

120 kenyér	18 forint
16 mázsa só	28 forint
180 icze kása	6 forint
90 font szalonna	13 forint
15 icze vaj	5 forint
15 sajt	3 forint
két göbolyös bére	60 forint
60 csomó dohány	3 forint
egy szamár kenyérhordásra	2 forint
egy bogrács	50 krajcár
egy csobolyó és kötél	1 forint 40 krajcár
4 zsák, 4 zacskó	1 forint
2 vályú, 2 dézsa, 2 veder	20 forint
kutak “conservatiója”	10 forint
minden héten a kocsinak bemenni	30 forint
pányva, kötél, nyereg	1 forint
egy csósz bére	30 forint
két ember	20 forint

⁵⁴ Fekete János 1981. 151.

⁵⁵ Iványosi-Szabó Tibor 1985. 286.

⁵⁶ A Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények (MSK.) Új sor. 42. Budapest, 1912. 557.

⁵⁷ BKML Kiskunfélegyházi Levéltár, Kiskunfélegyháza Tanácsülési jegyzőkönyvek V. 101. A. 1801. A 28. C.1. F.6. N.6.

⁵⁸ Uo. 1802. A.16. C.2. F.2. N.22.

A nagy érdeklődés miatt 1830-ban 1000 holdra növelték a kiosztásra kerülő kaszáló nagyságát, melyet sorsolással osztottak szét.⁵⁹ 1836-ban a kedvezőtlen időjárás miatt kevés széna termett, így a város a bérleti díjat visszafizette. A pusztában ekkor 34 gazdának 236 jószágga legelt, egyenként négy forintért.⁶⁰ Kömpöc bérleti díja ezután lecsökkent. A félegyházi birtokosok egyre inkább szántóföldeket szerettek volna bérelni. Az első betelepülők azonban mégsem Félegyházáról, hanem a közeli Pallavicini-uradalomból érkeztek az 1850-es évek elején, miután az uradalomban szétverték a dohánykertészségeket.⁶¹ A szabadságharcban résztvevő dohánykertészek egy 1849-ben létrehozott törvénytervezet alapján jogot formáltak bérleményeikre. Erre válaszul Pallavicini őrgrof a kertésztelepeket 1852. január elején szétverte. Az elűzött kertészek egy része a közeli Kömpöcre települt. Ők lettek e vidék később megerősödő dohánytermesztésének megalapítói. Életük kezdetben keserves volt. „Eleinte hantházakban vonták meg magukat. Őseik nyomán máig emlegetik az 1863. évi *lucaszelet*, mely nemcsak a vetéseket, hanem még a tarackot is gyökerestül elhordta. Ínséges éveik is bőven akadtak. A szélmalomban olykor a tarackot is megöröltették” – írta Bálint Sándor.⁶² A káptalan nem csak földet adott az idetelepülőknek haszonbérbe, hanem majorságot építve, maga is alkalmazott dohánykertészeket. A dohánytermesztésen kívül jószágartással is foglalkoztak. A pajták mellett istállókat, emeletes magtárat építettek. A haszonbérlok a legelőket bivalyokkal törték fel és lassan – sokan az uradalmi munka mellett – saját gazdaságot alapítottak, önálló gazdákká váltak. 1879-ben a pusztá 36 %-a már szántó volt, Büchlbauer Lajos nagybérloknek szárazmalma volt.⁶³ Kömpöcöt 1920. február 22-én az egri káptalantól Kiskunmajsja vásárolta meg ötmillió koronáért.⁶⁴

Kiskunmajsja a redemptiókor megváltotta Ágasegyházát, Kigyóst és Jakabszállás negyed részét. Az 1745-ben felosztott földek már másfél emberöltő múlva sem tudták a szükségletet fedezni, ezért 1788-ban elhatározta a község, hogy új osztályt létesít. Az első felosztásban csak a jó termőterületeket osztották ki. Az egyes családok határait *senki földje* vette körül, mely igen alkalmas volt a nagyszámú baromtartásra. Így nagyobb szerephez a növénytermelés csak a múlt század derekán jutott. A lakosság létszámának gyorsütemű növekedésével a szántók egyre kevesebbnek bizonyultak. Kigyóson, Jakabszálláson és a *mérgesi sarokban* osztottak len-, illetve kölesföldeket. A századfordulóra alakult ki a mai arányokban Majsja területén a földművelés. Rozsot, búzát, árpát, zabot, kölest, kukoricát, káposztát, burgonyát, kendert, répát, lóherét, lucernát, bükkönnyt, takarmányrépát termeltek.⁶⁵ A gyapjúkereslet megélénkülésével fellendült a juhtenyésztés. Halas legeltetésre alkalmas pusztaságait is először majsjai juhászok legeltették. Betelepülésükkel megdöntötték a református Halas egyvallásúságát. A baromfitenyésztés is nagy jelentőségűvé vált. Az első települők jó-

⁵⁹ Uo. 1830. A.15. C.1. F.6. N. 50.

⁶⁰ Uo. 1836. Rsy. 416-419. L. 80. C. 7. Sz.2-3.

⁶¹ Juhász Antal 1989. 178.

⁶² Bálint Sándor 1976. 189.

⁶³ BKML. Kecskemét. Kömpöc pusztá birtokrészleti jegyzőkönyve 1879. VI. 106. Az Állami Földmérési Felügyelőségnek Bács-Bodrog és Délpest vármegyére vonatkozó iratai.

⁶⁴ A “Megállapodás” a Kiskunmajsjai Római Katolikus Plébánia Hivatal irattárában található.

⁶⁵ Takács István 1946. 255.

részt azért választották a két víz közötti, hosszan elnyúló földhátat, hogy vízi szárnyasokat nevelhessenek.

Az állattenyésztés a következőképpen fejlődött:⁶⁶

Év	Szarvasmarha	Ló	Sertés	Juh	Kecske	Szamar
1751	701	149	56	1112	-	-
1800	2629	537	160	13136	-	-
1854	1996	1019	-	9011	-	54
1895	4322	1967	8209	3936	34	43
1911	2893	1976	4695	4110	16	28

A majsaiak igen korán hozzáláttak a szőlőtelepítéshez is. A hatóság a homok megkötésére az erdőtelepítéseket szorgalmazta, de például az újonnan kapott birtokokon a redemptusok inkább szőlőt telepítettek.⁶⁷ A megszállás utáni évtizedekben a község legfőbb jövedelmi forrásai a csapszékek voltak. Így hamar megindultak a szőlőtelepítések. Elsőnek az Öregszőlőnek nevezett dűlőt telepítették be. A szőlőbe gyümölcsfákat is ültettek. Az igényeket azonban még nem tudták kielégíteni, budai, kecskeméti, szekszárdi, szigetvári borokat vettek értékesítésre, illetve a sajátjuk javítására.⁶⁸ Mivel a megművelhető földterület teljes mértékben föltörték, a lakosság rohamos szaporodásának következtében fokozódott az elszegényedés. A módosabb gazdák is korán munkára fogták gyermekeiket a terméketlen, sovány földön. "Majsaival még a világ végén is találkozni" – tartja a mondás, mivel sokan a *kupec-kodásban* találtak megélhetést. A szegény sorsú családok felnőtt tagjai azonban még a két világháború között is a környék nagygazdáinál találtak megélhetést, napszámos munkát.⁶⁹

A redemptiókor Szankot Kunszentmiklós, Móricgátat pedig Kiskunlacháza váltotta meg. A pusztabirtokokat a helységek lakossága közösen váltotta meg, így azok a közbirtokosság tulajdonába jutottak. Azonban már a redemptió utáni évtizedekben elkezdődött a puszták kiosztása és a legelők feltörése. A 19. század közepétől az állattartás már nem tudta eltartani az itt élő lakosságot, így a puszták java részét föltörték. A nagy távolságok miatt azonban nem tudott a puszták fölosztása előtt jelentősebb mezőgazdasági termelés kialakulni. A külterjes pusztai állattartást védelmező kunszentmiklósi és lacházi közbirtokosság, valamint a már kint élő és a földművelés nagyobb terre terjesztését szorgalmazó lakosság gazdasági érdekkülönbségei a század utolsó harmadában már felvetették a puszták felosztásának gondolatát. Ehhez járult még a nagybarmok pásztorainak és a számbelileg megszorodott juhászoknak a súrlódása, melyben végső soron a legelőkért folyt a harc.⁷⁰ Szank fölosztására 1893-ban került sor.

A móricgáti pusztá felosztása később, 1896-ban történt meg. A közbirtokosság és a saját földhöz jutott új birtokosok közötti gazdasági érdekkülönbségeknél is fenyegetőbb volt az a társadalmi ellentét, mely a gazdák és a redemptióval nem rendel-

⁶⁶ Uo. 257.

⁶⁷ Zsidó Péter 1940. III. k. 10.

⁶⁸ Fodor Ferenc 1997. 229.

⁶⁹ Csík Antal-Kozma Huba-Nyerges Benjámin-Szabó Lajos 1993. 53.

⁷⁰ Forczek Zoltán-Janó Ákos 1977. 81.

kező, a földosztásból kimaradt szegény nép és a pásztorok között keletkezett. A legelőkről kiszorult, szabad pusztai élethez szokott pásztorok nem tudtak belenyugodni abba, hogy bérmunkások, napszámosok legyenek. Hasonlóan a halasi határban törtétekhez, a juhászok a kiosztott területeken tovább legeltettek, károkat okoztak. A nagy távolságok miatt a kunszentmiklósi gazdák megszerzett földjeiket hamar eladták. A környékbeli szegény nép, főként pásztorok, juhászok olcsón felvásárolták az eladóvá vált földeket. De jöttek a távolabbi szegedi tanyavilág már homoki földműveléssel foglalkozó szegényparasztjai is, kik magukkal hozták a szőlőültetés tudományát.⁷¹ A puszták fölosztása után szántóföldi művelésre Móricgát sokkal inkább megfelelőbbnek bizonyult, mint a volt szanki pusztá. Mindkét területen a nagykiterjedésű, terméketlen homoktalajok erősen korlátozták a magasabb szintű földművelő kultúra kialakulását. A hasznavehetetlen területeket beerdősítették. Az erdők, valamint rendszertelenül, kisebb-nagyobb foltokban megtelepült akácok, nyárasok, jegenyések a pusztai jószág tartást nem akadályozták, sőt megvédték a jószágokat az időjárás viszontagságaitól. A szántóföldeket azonban igyekeztek minél jobban növelni elsősorban az erdők és a legelők rovására. Erről tanúskodnak a következő statisztikai adatok is:⁷²

Művelési ágak kat. holdban	1895	1900	1930
Szántóföld	7236	8527	9358
Kert	47	103	46
Rét	2357	2444	1947
Szőlő, gyümölcs	121	666	622
Legelő	6019	4964	4229
Erdő	1854	1238	1119
Nádas	160	108	137
Nem termő	685	670	1261

A gazdálkodás fejlődése a második világháborúig

A tagosítások és a puszták fölosztása után az újonnan szerzett birtokukra kitelepülő családok hozzáláttak a terület termővé tételéhez. Ehhez a munkához új módszerek és eszközök kellettek. "Sehol annyi kis szerszámot és munkaalkalmatosságot nem láthat az ember, mint ezen a vidéken. Hegyes kis karók, ásók, széles és keskeny kapák, karaszolók és faápoló szerszámok, talicskák, targoncák és húzós kis kocsik, mind a közelharc fegyverei, melyeket kisemberek használnak, a nagy elemmel szemben" – írta Erdei Ferenc.⁷³ A kényszerűség és a paraszti találékonyság számos újítást honosított meg a homoki földművelésben. Ezek legnagyobb része a föld elegyengetéséhez kapcsolódik. A homokdomb elegyengetésének legegyszerűbb módja az volt, amikor ásóval megbontották vagy megszántották a buckát és a szelekre bízták a homok elhordását. Gyakoribb volt, és egyben a szegényebb emberek vállalkozása is, amikor deszkákat fektettek a földre és talicskákkal hordták el a homokot. A majsai szegényebb családok a környék módosabb gazdáinál sokszor hónapokig kubikoltak. A homokhordás könnyebbé tételét és gyorsítását számos találmány segítette. Ilyen volt

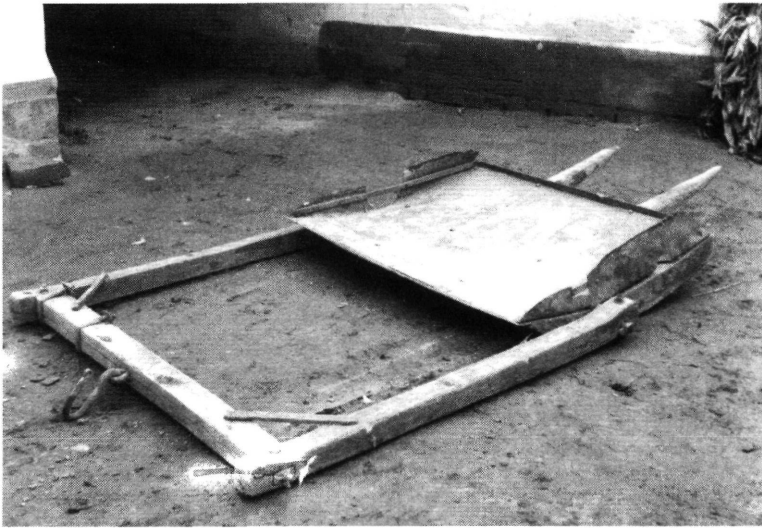
⁷¹ Bálint Sándor 1974.421.

⁷² Janó Ákos 1982. 60.

⁷³ Erdei Ferenc 1977. 192.

Szeged környékén a lócsös kocsiból átalakított homokhordó eszköz: a *bakity*. Ehhez már igaerő kellett, így legtöbbször csak saját gazdaságban alkalmazták. Nemcsak könnyítette a homokhordást, de mivel le lehetett róla billenteni a terhet, gyorsította is.⁷⁴

A múlt század utolsó harmadától terjedt el a földgyalu paraszti változatának is tekinthető *hegyhúzó* használata (1. kép). Félégyházán körülbelül az 1890-es évek elején kezdték használni. Két lóval, vagy négy ökörrrel húzták.⁷⁵ Ezért csak a megfelelő igaerővel rendelkező gazdaságokban volt használatos. Ügyesebb barkácsolók készítették a kovácsok segítségével. A szegedi és a kiskunhalasi határban is elterjedt volt. Kevés készült belőle. Egy-egy gazdaságban a munka végeztével fölöslegessé vált, így a legtöbbször kölcsönözték, vagy örökölték.⁷⁶

1. kép. Hegyhúzó (Janó Ákos felvétele)

Az elegyengetett és fölszántott homokterületet különösen a tavasi „búti szelektől” kellett megvédeni. A vetés után szalmával, ritkábban kukoricaszárral szórták be. A szalmát gyakran birkákkal, disznókkal vagy marhákkal járták meg, mert az állatok körmükkel a földbe taposták az elszórt anyagot. Ez az eljárás nemcsak a szélfúvástól védett, de némileg a trágyát is pótolta. A századfordulótól ismeretes a szalma földbe történő bedolgozására kialakult külön eszköz, a szalmahengerlő, amit *fogas-hengernek* vagy *birkanyomos hengernek* is neveztek (2. kép). Ez a közismert tömörítő henger homoki viszonyokhoz alakított változata. A hengerbe 10-15 centiméterre egymástól fa fogakat erősítettek. Általában két ló húzta. Volt, amelyiken ülés is volt. A szalmát a fogak nyomták bele a puha homokba. Az 1930-as években Kiskunmajsa

⁷⁴ Juhász Antal 1968. 103.

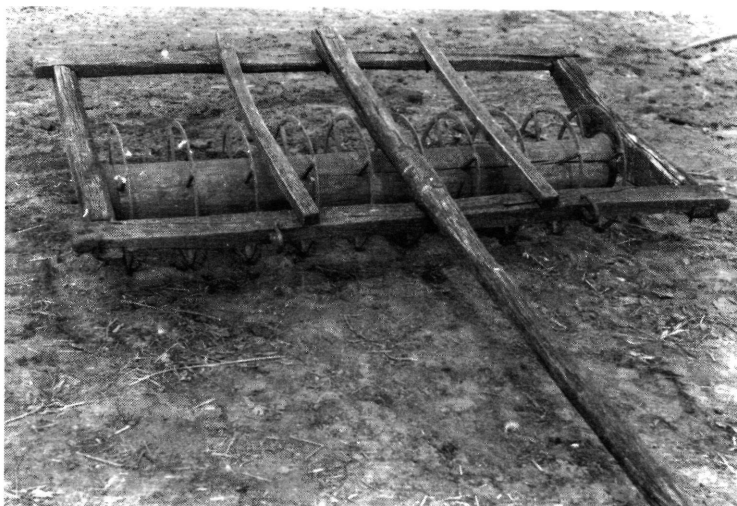
⁷⁵ Tálasi István 1977. 200.

⁷⁶ Nagy Dezső 1956. 99.

környékén a fogashengernek egy újabb változata terjedt el. Ez a *gyűrűshengernek* nevezett szerszám egy tengelyen forgó vas- vagy fahengerre erősített fémgyűrűkből állt. A hengerek fémgyűrűi a fogashengernél is jobban vágták bele a szalmát a földbe⁷⁷ (3. kép).

2. kép. Fogashenger (Janó Ákos felvétele)

3. kép. Gyűrűshenger (Janó Ákos felvétele)

⁷⁷ Sztrinkó István 1994. 69.

A századfordulóra a termelési és értékesítési feltételek megváltozásával lassú változásnak indult az addigi termelési szerkezet. „Még 1900-ban 100 szélmalom volt határunkban, ma fele van csak, a 15 vízimalmából már csak 9 maradt, azok közül is néhány paprikaórlással tartja fenn magát, s a még meglévők sem sokáig maradhatnak meg, nem bírják a versenyt. Éppen így vannak a tanyák közt a szélmalomok, egyik a másik után pusztul el.” Ez nem csak a malomipar technikai fejlődésének a következménye. A termelésben egyre nagyobb helyet kap a paprika- és a gyümölcsstermesztés. „A paprikatermesztés fészke ősi időktől kezdve Rösze volt, az ma is onnét lassanként áterjedt az Alsónyomásra. Onnét tovább vándorolt úgy, hogy ma már a homokon is termesztik s állítják, hogy a homokon termelt paprika feldolgozásra igen jó anyagot szolgáltat. Valamikor Szegeden nagykorú volt a dohánytermesztés, melyet a viszonyok sajátos alakulásánál fogva a paprika teljesen kiszorított” – írta Szűts Mihály.⁷⁸ Bálint Sándor szerint is „... a szegedi paprikatermelés ősfészke Alsóváros, illetőleg a belőle kirajzott Rösze, Szentmihály-telek, továbbá a szegedi tanyavilág déli, alsóvárosiaktól megszállott része, főleg Feketeszél, Domaszék, Nagyszéksós, nyugatabbra folyton hanyatló, ritkuló előfordulással még Zákány, Mórahalom. Ezeknek a dorozsmai, halasi, majsai határba (Üllés, Bordány, Forráskút, Harka, Bócsa, Eresztő, Csólyos, Tázlár stb.) vándorolt ivadékaik között is akadnak, akik paprikatermeléssel szórványosan foglalkoznak...”⁷⁹ A termesztés sok munkával járt, de kis területet igényelt, így a szegényebb családoknak is megélhetést nyújtott. Ha nem volt alkalmas földterületük, fogtak részéből, “ötből kettőért” vagy harmadából. Aki kapott kukoricaföldet, annak fogni kellett paprikát is. Érdeke volt a gazdának is, hogy megbízható, hozzáértő bérlőt fogadjon. A szegényebb emberek egymásra licitáltak, hogy ki mit végez ingyen, csakhogy ő jusson a részhez. A palántálás, kapálás, szedés, fűzés, fölaggatás a részes feladata volt. A palántát a gazda adta. Az időjárástól függően, március 20-a után kezdték meg a vetést. A palántának az ágyat a kertben készítették el. Betrágyázták és fölásták, majd gereblyével a hantokat elsimitották és deszkával *letapiskolták*, hogy sima legyen. Erre szórták a magot. Volt, aki előre kicsíráztatta, hogy korábban keljen. A magot megnedvesítették, majd az ágyba, a dunna alá tették. Azon aludtak, így melegítették. Óvták a kiszáradástól. Mikor megduzzadt, arányosan elszórták és vékonyan lehomokozták. A késői hidegek ellen éjszakára pokrócokkal, terítővel fedték le. Galambtrágyát, tyúktrágyát zsákba tették és leáztatták egy hordóban. Ezzel a vízzel enyhén belocsolták, majd tiszta vízzel leöblítették a palántát, mert a trágyás víz *megégette* volna a leveleket. A palántát a gáztól kigyomlázták.

Azért, hogy a vetés után minél gyorsabban nőjön a palánta, melegágyat készítettek. A *trágyatalp* helyét egy ásónyom mélyen kiásták, melybe félérett lótrágyát terítették. Ezt belocsolták, letaposták és lehomokolták. Körbe deszkakeretet tettek, melyet a tehetősebb gazdák leüvegeztek. Az üvegtetőt reggeltől estig nyitva tartották. Később, amikor elmúltak a hidegek, éjszakára sem csukták le, hogy a palánta erősödjön. Ez a módszer Mórahalom környékén az 1940-es években terjedt el.

A paprikát barnás homoktalajba ültették. Tavasszal a földet megtrágyázták. A tehetősebb gazdák kisvasúton hozatták trágyát Szegedről. Legjobb az érett disznótrá-

⁷⁸ Szűts Mihály 1914. 130.

⁷⁹ Bálint Sándor 1962. 42.

gya volt. Szántás után a talajt elboronálták. Ültetés előtt a talajt simítóval, vagy hengerrel tömörítették. A simítót szélesebb deszkából készítették. Két ló húzta. Az ember a deszkára állt és a gyepelőben kapaszkodott. A henger bonyolultabb fa- és kovácsmunkát igényelt. Jobb munkát végzett és ha ülést is szereltek rá, nem kellett utána menni. A letömörített talaj nehezebben száradt ki.

Fagyosszentek után (május 12-14) kezdték a palántázást, ami eltartott Szent Antalig (június 13). Ültetés előtt a területet *fömlutalták*. Az *útalló* egyik oldalán a fogak 60 cm-re, a másikon 30 cm-re voltak. Az előbbi a sortávolságot, az utóbbi a tőtávolságot jelentette. *Köröszte* is fömlutalták. Ez általában az idősebbek feladata volt. A palántálás előtt a vizet gödrökből, kutakból hordták a kádakba. Ha nagy volt a szárazság, az *útallónyom* kereszteződésénél a kapa fokával kis mélyedést ütöttek, hogy a palánta helyét be tudják locsolni. A palántát a gyerekek *hányták el* (azaz szórták a sorba) és az asszonyok ültették. Ügyesebb gyerekek két ültetőnek is elhányták. A férfiak locsoltak. Palántálásba kapós volt a munkaerő. Ilyenkor a napszamosok dupla bért kaptak. Ezért a legtöbb helyen összefogtak a szomszédok és közösen ültettek. Hetekig dolgoztak, a fúró is feltörte a kezüket, mire mindenhol végeztek. Néhány nap múlva a kiszáradt palánták helyét *befödözték*. A paprikát az ültetés után egy-két hét múlva megkapálták. Hátrafelé kapáltak. A harmincas évek vége felé jelentek meg az ekekapák. *Töltögetővasakat* készítették rá és mikor nagyobb volt a paprika, *fömlúzták*, hogy ne dőljön el a szár. Verseny volt a szomszédok között, hogy kinek tisztább a földje és szebb a paprikája. Ültetés után nem öntöztek, így a termés az időjárástól függött. A paprikaszedés a szénamunkák és a kukoricaszedés közötti időszakra esett. Az első szedés volt a legértékesebb. A teljesen megpirosodott csöveket *garabolyokba* szedték. Ha kellett, kinn a földön harmadolták. A részesnek járó részt a gazda vitte haza, miután a sajátját behordták. Gyepes részre *halhéba* öntözték — ahol a jószág nem járt —, hogy a véletlen levett *kormos* is bepirosodjon és *fonnyadjon* a *csumája*. Ezután következett a fűzés. A paprikamadzagot és a tüket a gazda adta. Általában asszonyok fűztek. Ahol több paprika volt napszámot fogadtak. Fűzér- vagy fonalszámra fűztek. A fonál a fűzérnek fele volt, mintegy két méter hosszú. A fűzéreket az eresz alatt lévő, falba vert szögekre vagy a paprikagóréban lévő rudakra aggatták. A górént nád- vagy cseréptető borította. A rudakon szikkadt néhány napig, majd *összebb rakták*, hogy férjenek az újabb fűzések. Az aggatást a férfiak végezték. A vetőmagnak szánt csöveket az első szedés fűzésekor külön kosárba dobálták és külön fűzték fel. Az első szedést — az időjárástól függően — két-három hét múlva követte a második. Ezek a csövek már kisebbek és világosabbak voltak. Külön fűzték az elsőtől. Ha hosszú ős volt, harmadszorra is meg lehetett szedni. A csövek nagyságáról és színükről meg lehetett állapítani, hogy a fűzér hányadik szedésből való. Télen járták a tanyákat a *paprikakusfák*, *paprikabergovácok* — ahogy az alsótanyaiak nevezték a kereskedőket.

A szegedi kisbirtokokon a földből való megélhetést csak a termelés fokozott beltérjességével lehetett biztosítani. A paprika kitűnően megfelelt ennek a követelménynek. A termelés sok munkával és nagy kockázattal járt, de jó megélhetést biztosított a vállalkozó szellemű termelőknek.

A biztos megélhetést azonban a legtöbb család számára még ekkor is az állattenyésztés jelentette. A szántók nagy részét takarmánynövényekkel vetették be. A rozs, búza, árpa, zab, köles mellett kukoricát, burgonyát, takarmányrépát termeltek. Az önellátás mellett a legfontosabb a jószágok takarmányának megtermelése volt. Egy közepes nagyságúnak számító 10-20 holdas gazdaságban is volt legalább két ló, három-négy tehén, tíz-húsz birka, két-három anyadisznó szaporulatával és a baromfiállomány. A takarmány biztosítása szinte egész éves munkát jelentett. A két világháború között ezen a vidéken műtrágyát nem használtak. A gyenge homoktalajokon a termésátlagok nagyon alacsonyak voltak. Rossz időjárás esetén még az elvetett vetőmag mennyiségét sem tudták megtermelni. Azt tartották, "ha Szent György napkor a nyúl kilátszik a roszból, akkor rossz termés lesz". A technikai feltételek is elmaradtak voltak. A húzatos cséplőgépek az 1920-as évek végén jelentek meg, majd egy évtized múlva váltották fel őket a magánjáró gépek. A nagy gazdasági világválság alatt és után egyre több vállalkozó kedvű gazda vásárolt cséplőgarnitúrát. Az apróbb gazdasági szerszámok mellett (eke, ekeka, borona, magoló, szelelőrosta) ez volt az egyetlen komolyabb befektetés, melyben a jobb módú gazdák üzletet láttak. Sokan azonban belebuktak vállalkozásukba. Ha a kölcsönt nem tudták visszafizetni, a bank "kidoboltatta a lakókat a hajlékból". Az általánosan jellemző tendencia azonban a fejlődés, a gazdaságok megerősödése volt. Kiskunhalason az 1930-as években a kereskedők száma nyolcvanon felül volt, az iparosok száma pedig meghaladta a nyolcszázat. Az export ezekben az években fellendült. Évente 1700 vagon baromfit és gyümölcsöt, 200 vagon búzát és 400 vagon rozsot valamint 15 000 hektoliter bort szállítottak külföldre.⁸⁰ Túlnyomó részben a kisgazdaságok voltak a jellemzők. Jól mutatja ezt Kiskunhalas példája is.

A földbirtok megoszlása Kiskunhalason 1934-ben:⁸¹

	birtokos	%
10 holdon aluli	4002	71,1
10-25 holdas	963	17,1
25-50 holdas	373	6,6
50-100 holdas	152	2,6
100-500 holdas	129	2,3
500-1000 holdas	7	0,2
1000-3000 holdas	3	0,1

Sztriha Kálmán 1936-os adatai alapján hasonló képet kapunk a kiskundorozsmai állapotokról is.⁸²

	birtokos	%
5 kat. holdig	2707	66

⁸⁰ Janó Ákos 1965. 107.

⁸¹ Uo. 105.

⁸² Sztriha Kálmán 1937. 18.

5-10 holdas	1087	24
15-30 holdas	368	7
30-50 holdas	70	2,2
50-100 holdas	29	0,6
100 hold felett	9	0,2

A gazdaságok nagysága túlnyomórészt 5-15 hold között volt. A talajadottságoktól függően ekkora birtokon meg lehetett élni, ha nem volt túl nagy a család. Az 1930-as években kialakult gazdálkodási struktúrában a megélhetés mindenki számára biztosított volt. A nagyobb birtokkal rendelkezők kiadták földjeiket *részéből* vagy haszonbérbe, a kisebb gazdaságok pedig az önellátás mellett törekedtek minél több piacra való árut termelni. A halasi és a szegedi piacra a környező tanyavilágból ki gyalog, ki biciklivel, lovas kocsikkal, illetve az alsótanyai nép kisvasúton járt. Az árut garabolyokban hordták karon vagy vállra akasztva, biciklire kötözve. Akinek lova és löcsös kocsija volt, az legtöbbször a szomszéd áruját is elvitte. Ezt a segítséget ledolgozták, visszasegítették. E kisgazdaságok nagy része nehezen tudott fejlődni. Nem csoda, hogy még az 1960-as években is lehetett találkozni ökor- és bivalyfogatokkal. Sok helyen tehenekkel szántottak.

A lakosság túlnyomó része a mezőgazdaságból élt. Az 1941. évi népszámlálás adatai ekkor még csak néhány, az általunk vizsgált településre vonatkoznak.⁸³

Település	népesség száma	mezőgazdaságból él	%
Jászszentlászló	3174	2623	83
Kiskundorozsma	19671	13357	68
Kiskunfélegyháza	38930	23556	60
Kiskunmajsa	18282	14695	80
Öttömös	911	803	88
Pusztamérges	2150	1875	87
Szank	4660	4046	87
Tázlár	4156	3776	91

Ilyen adottságok mellett minden ügyeskedésre szükség volt ahhoz, hogy megjelenjen. A talajadottságok és a már korábban megszerzett termelési ismeretek birtokában próbálták megtalálni a mind jobb megélhetést biztosító gazdálkodási formát. Félegyháza környékén a nagy baromfityénysztő hagyománnyal rendelkező gazdaságok egyre nagyobb mértékben tértek át a libatényésztésre, majd a tömésre. A Dong-ér melletti hatalmas legelőkön — Petőfiszállás környékén — a szarvasmarha tenyésztés lendült fel. Tázlár, Bodoglár, Zsana buckás legelőin a juhtartás és a marhatartás volt a legfejlettebb.

Az egyes tájegységek különböző gazdasági fejlődését jól mutatják az 1926-ban készült kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtár adatai is.⁸⁴

⁸³ KSH Az 1941. évi népszámlálás. Budapest 1976. 186. KSH Az 1941 évi népszámlálás. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest 1975. 204.

⁸⁴ Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára, 570.,571.,672.,678.,684. Budapest 1926.

	Kiskun- dorozsma	Kiskun- félegyhza	Kiskunhalas	Kiskunmajsa	Kistelek
baromfi- és tojáskereskedők	-	134	1	-	-
borkereskedők	15	8	12	2	2
Cséplőgéptulaj- donosok	17	52	52	12	15
dohánytőzsdék	7	15	14	2	-
gabonakereskedő	7	23	4	-	8
Gyümölcskeres- kedők	-	22	2	-	-
kádár	4	10	10	1	4
kertész	-	-	1	-	-
kovács	37	52	39	40	13
libakereskedők	-	6	-	-	-
malmok	14	23	46	17	7
marhakereskedő	5	2	1	1	7
paprikakereskedő	5	1	-	-	-
sertéskereskedő	2	5	2	4	-
zöldségkereskedő	-	9	-	-	-

A baromfi-, tojás- és libakereskedők száma hűen igazolja a kiskunfélegyházi baromfitenyésztés hagyományait. A gabonatermesztés fontosságáról a malmok és a cséplőgépek száma tanúskodik. Az adatok alapján a két legfontosabb eladási céllal termelt növény a dohány és a szőlő volt. Legnagyobb értékesítési központjaik Kiskunfélegyháza és Kiskundorozsma voltak. A lakosság létszámához viszonyítva jelentős volt Kistelek marhakereskedelme is. Érdekes, hogy zöldségkereskedelemmel csak Kiskunfélegyházán foglalkoztak.

A második világháború egy, a körülményekhez viszonyítva fejlett és egyre erősödő mezőgazdaságot talált a sivár homokon. A nehezen megszerzett vagyonok napok alatt váltak semmivé a hadak sáskajárása után.

IRODALOM

BALÁZS Sándor

1976 Paradicsomtermesztés. Budapest

BÁLINT Sándor

1957 A szegedi paprika. Néprajzi és Nyelvjárási Tanulmányok. Szeged. 7-26.

1962 A szegedi paprika. Budapest

1963 A szegedi tanyavilág benépesedése helyeink tükrében. Néprajzi Dolgozatok 9. Szeged

1964 A szegedi táj dohánykultúrája. Néprajzi és Nyelvjárási Tanulmányok. Szeged. 7-22.

1974 Szegediek Bács-Kiskun homokján. Cumania II. Kecskemét.

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged

BALOGH István

1980 Egy tőkés tanyás gazdaság a XIX. század második felében. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc-Szabad György. Budapest. 272-312

- BELÉNYESY Márta**
1948 Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. A magyar táj és népismeret könyvtára 1.
- BELLON Tibor**
1995 Homokba fült tanyák? In: Tanulmányok Csólyospálos történetéből és népéletéből. Szerk. Fodor Ferenc. Csólyospálos 309-330.
- BÉL Mátyás**
1792 Notitiae Hungariae Novae Historico-geographicae. Pest. In.: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982.
- BÖRCsök Vince**
1970 A Szeged-vidéki szőlő telepítésének szerszám- és eszközanyaga. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970/1. Szeged. 101-117.
1971 Szatymaz és az őszibarack. Kézirat. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára. Lsz.: 322/71.
- CsÍK Antal-KozMA Huba-NYERGES Benjamin-SZABÓ Lajos**
1993 Kiskunmajsa története. Kiskunmajsa.
- ERDEI Ferenc**
1977 Futóhomok. Budapest.
- FEKETE János**
1981 A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. In.: Bács-Kiskun megye múltjából III. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét. 71-153.
- FODOR Ferenc**
1942 A jázság életrajza. Budapest.
- FODOR Ferenc (szerk.)**
1995 Csólyospálos. Tanulmányok Csólyospálos történetéből és népéletéből. Kiskunmajsa.
1997 XVIII. századi gazdasági számadások Kiskunmajsán. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1995/96. Szerk. Lengyel András. Szeged. 227-233.
- FORCZEK Zoltán-JANÓ Ákos**
1977 Szank község története. Kecskemét.
- FÜR Lajos**
1983 Kertés tanyák a futóhomokon. Agrártörténeti tanulmányok 12. Budapest.
- GYÁRFÁS István**
1870-1885 A jász-kunok története I-IV. Kecskemét.
- HORNYIK János**
1860-1866 Kecskemét város története. I-IV. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor**
1985 Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét.
- JANÓ Ákos**
1965 Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia. Kiskunhalas.
1982 Fejezetek a szanki és a mőricgáti tanyásgazdálkodás múltjából. Kecskemét.
- JUHÁSZ Antal (szerk.)**
1992 Mórahalom. A település földje és népe. Mórahalom.
1998 Öttömös. A település földje és népe. Öttömös.
- JUHÁSZ Antal**
1968 A bakity. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968. Szeged 99-108.
1976 A kisteleki tanyák települése és élete. In.: Tanulmányok Kistelek történetéből és népéletéből. Szerk. Juhász Antal. Kistelek.
1989 A szegedi táj tanyái. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-2. Szeged.
- KORABINSZKI János**
1786 Geographis-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pozsony. In.: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982.
- KOVÁCS János**
1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged.
- KÖVÉR Lajos-TÓTH Sándor László**
1995 Kiskundorozsma. Szeged.

- METZNER Károly
1932 Kiskunfélegyháza határtörténete. Különnyomat a Kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet 1931/32. évi Értesítőjéből. Kiskunfélegyháza.
- MEZŐSI Károly
1974 Kiskunfélegyháza településtörténete és XVIII. századi társadalma. Cumania II. Ethnographia. Kecskemét. 331-364.
- NAGY CZIROK László
1954-55 Pásztor törvények és szabályok, ún. regulák a Kiskunságban I-II. Néprajzi Értesítő XXXVI. 259-272., XXXVII. 257-268.
1959 Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest.
- NAGY Dezső
1956 A "hegyhúzó". Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956. 91-101.
- NAGY SZEDER István
1924-1926 Kiskunhalas város története oklevéltárral. Kiskunhalas.
- NAGY, Ludovicus
1828 Notitiae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem aduexarum. Buda. In.: Bács-Kiskun megye múltjából VI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1982.
- PAPP László
1940 A kiskunhalasi tanyatelepülés kialakulása. Néprajzi Értesítő XXXII. 285-307.
- REIZNER János
1899-1900 Szeged története I-III. Szeged.
- SZAPPANOS Jolán
1981 A nagy pusztán. Kecskemét.
- SZERELMHEGYI Tivadar
1882 Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagy-Körös.
- SZTRINKÓ István
1994 Paraszti tájálakító tevékenység a Duna-Tisza közén. Studia Comitatus 23. Néprajzi Tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I. Szerk. Novák László. Szentendre. 65-76.
- SZTRIHA Kálmán
1937 Kiskundorozsma története. Szeged.
- SZÜCS Judit
1997 "Eleven kis falu..." Jászszentlászló betelepüléséről, történetéről és társadalmáról. In.: Migráció és település a Duna-Tisza közén 2. Szerk. Juhász Antal. Szeged. 109-129.
- SZÜTS Mihály
1914 Szeged mezőgazdasága. Szeged.
- TAKÁCS István
1946 Kiskunmajsa gazdaságtörténete. Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve 1944-45. Szerk. Bartucz Lajos. Szeged. 251-267.
- TAKÁCS Lajos
1964 A dohánytermesztés Magyarországon. Budapest.
- TÁLASI István
1977 Kiskunság. Budapest.
- TOÓTH János
1861 Kis-Kun-Halás város története. Nagyköros.
- ZSIDÓ Péter
1936-40 Adatok Kiskunmajsa történetéhez I-IV. Kézirat. Kiskunmajsai Helytörténeti Gyűjtemény

The Peasant Economy in the Southern-Eastern Part of the Sand Ridge Region between the Rivers Danube and Tisza until World War Two

In the past decades Hungarian ethnology paid little attention to the history of the peasant economy in the sand ridge region between the rivers Danube and Tisza. Only a few sociological, sociographical and ecogeographical studies deal with peasantry.

The region examined by me became populated mainly in the late nineteenth century. This barely fertile land is a sand region.

Due to the phylloxera damages at the end of the nineteenth century, the sand areas' value grew and after the Peace Treaty of Trianon the sand ridge region's economy and culture started to boom. The world economic crisis brought the large-scale mechanisation to a halt.

The economy was based on animal husbandry and fodder plant cultivation. In addition, several farms had large enough vineyards to provide income and these were cultivated in the well-structured communities. Apple, plum, pear, cherry and peach trees were planted among the grapevines. Fruit growing became important especially in and around the villages of Zsombó and Szatymaz.

In the regions of the villages of Balotaszállás, Pusztamérgeres, Öttömös and Csólyospálos cabbage growing played a significant role in farming. The cabbages were sold or exchanged for maize in the villages of Mélykút or Jánoshalma.

In the villages of Kömpöc the tobacco growers who were sent away from the Pallavicini manor in 1852 established tobacco growing, which was adopted by the population of the nearby villages as well.

At the outskirts of the town of Kiskunfélegyháza the long-established poultry husbandry continued and due to the market gardeners' earlier activities in the town, growing horseradish became more and more prominent in and around Bugac.

Animal husbandry remained dominant in the areas previously belonging to the town of Kiskunhalas.

On the lands belonging to Szeged-Alsóváros the long-established growing of red paprika became increasingly important. It was realised that the harder sand soil is excellent for growing other vegetables as well.

Due to the looting and ravages of Soviet troops in World War Two, a major part of peasant farms were nearly entirely destroyed.

